

3. KNIHA

FEUDALITA JAKO SPOLEČENSKÝ MODEL A JEJÍ PŮSOBENÍ

1. FEUDALITA JAKO SPOLEČENSKÝ MODEL

Feudalita či feudality: singulár či plurál?

Podle Montesquieua byl vznik „feudálních zákonů“ v Evropě jedinečným fenoménem svého druhu, „událostí, k jaké ve světě došlo jen jednou a jaká se možná nikdy nebude opakovat“. Voltaire, který byl sice nepochybně méně zběhlý v přesných právních definicích, ale zase se zajímal o širší obzory, s tímto názorem nesouhlasil: „Feudalita není událost. Je to velmi stará forma, která stále existuje na třech čtvrtinách naší polokoule, pouze s odlišnými správními systémy.“⁴¹) Věda se dnes obecně přiklonila na stranu Voltaira. Egyptská, achájská, čínská či japonská feudalita: tato nijak vzácná slovní spojení – a to cituji jen namátkově – jsou dnes už zcela vžitá. V západoevropských historických ovšem někdy vzbuzují lehké pochybnosti. Ti totiž dobře vědí, jak rozmanité definice byly tomuto pověstnému pojmu přisuzovány už na jeho rodné půdě. Podle Benjaminu Guérarda byla podstatou feudální společnosti půda. Jacques Flach namítal, že jí byla skupina osob. Jsou však ony cizokrajné feudality, kterými se dnes obecné dějiny zjevně jen hemží, spíše Guérardova nebo naopak Flachova typu? Tyto pochybnosti vyřešíme jen tehdy, vrátíme-li se k počátkům celého problému. Jelikož získalo tolik společností, jež od sebe dělí mnoho století i kilometrů, označení „feudální“ zcela zjevně jen pro svou skutečnou či předpokládanou podobnost s naší feudalitou, musíme určit na prvním místě rysy tohoto modelového případu, který stojí jakoby v centru rozsáhlého systému odkazů. Nejprve však musíme poukázat na některé případy zcela zjevně nesprávného užití tohoto pojmu, který byl vzhledem ke své zvučnosti často zneužíván.

Na režimu, kterému dali jméno feudalita, si, jak víme, jeho první kmotři všímali především toho, co jej odlišovalo od centralizovaného státu. Odtud už nebylo daleko k rozšíření tohoto označení na všechny případy drobení společenské moci, protože k prostému konstatování

daného faktu obvykle přistupoval ještě hodnotový soud. Jelikož byla svrchovanost dostatečně velkého státu pokládána za pravidlo, jakákoli odchylka od tohoto principu musela být zjevně označena za abnormální. Už to by stačilo, abychom tento úzus, který musel nutně způsobit neúnosný zmatek, odsoudili. Někdy je ale možné narazit i na přesnější použití tohoto termínu. Roku 1783 obvinil jistý nevýznamný obecní úředník, působící jako tržní dozorce ve Valenciennes, ze zdražení potravin „feudalitu velkých venkovských vlastníků“.²⁾ A kolik kritiků později pranýřovalo „feudalitu“ bankéřů či průmyslníků! Tento pojem, zatížený více či méně neurčitými historickými reminiscencemi, měl u některých autorů poukazovat zjevně prostě na krutost moci, ale často také, méně elementárně, na zasahování hospodářských sil do veřejného života. Přitom naprosto platí, že splynutí bohatství, jež tehdy bylo především pozemkové, a autority, bylo jedním z výrazných rysů středověké feudality. To ale nezpůsobily vlastní feudální rysy této společnosti, nýbrž spíše skutečnost, že se tato společnost zakládala zároveň i na fenoménu panství.

Feudalita rovná se seniorátní systém: tato definice je mnohem starší. Nejprve se objevila v souvislosti s užíváním pojmu „vazal“. Aristokratický charakter, který tento termín získal až na základě v podstatě sekundárního vývoje, nebyl tak silný, aby pojem „vazal“ ve středověku nemohl občas označovat obyčejné pachtýře nebo nevolníky, kteří byli původně osobním charakterem své podřízenosti prvotním vazalům mnohem bližší. To, co bylo v této době pouhou významovou odchylkou, která se často vyskytovala zejména v poměrně nedokonale feudalizovaných krajích, jako byly Gaskoňsko či León, se s postupným zánikem původního chápání vazalského pouta stalo stále rozšířenějším územ. „Všichni vědí,“ píše roku 1786 Perreciot, „že poddaní pánů se ve Francii obecně označují jako jejich vazalové.“³⁾ Zároveň se prosadil zvyk nazývat navzdory etymologii „feudálními právy“ závazky, kterými byly zatíženy venkovské pachtý. Když lidé za revoluce volali po likvidaci feudality, mínili tím především likvidaci venkovského poddanství. Ale i zde musí historik uvést věc na pravou míru. Panství sice představovalo jeden ze základních prvků feudální společnosti, ale samo o sobě bylo mnohem starší než tato společnost a mělo také mnohem déle přetrvat. Pro přesnou nomenklaturu je důležité, aby obě kategorie zůstaly jasně odlišený.

Pokusme se tedy shrnout v hrubých rysech, co o evropské feudalitě v pravém smyslu slova víme z jejich dějin.

Základní rysy evropské feudality

Nejjednodušší bude, začneme-li tím, že řekneme, čím tato společnost nebyla. Ačkoli vnímala závazky plynoucí z příbuzenství jako velmi silné, nebyla bezvýhradně založená na rodu. Vlastní feudální vazby existovaly přesněji řečeno jen proto, že vazby pokrevní nebyly dostačující. Dále feudalita časově splývá s hlubokým oslabením státu, především pak jeho ochranné funkce, a to i přesto, že kategorie veřejné moci zastřešující masu drobných pravomocí existovala i nadále. Feudální společnost však byla nejen jiná než společnost rodová a společnost ovládaná státní mocí. Časově přišla až po nich a byla jimi ovlivněna. Vztahy osobní závislosti, které pro ni byly typické, si zachovaly cosi z vazeb v rámci družiny bojovníků, které tvořily v mnoha ohledech jakousi náhražku rodu, a značná část mocenských práv, uplatňovaných množstvím drobných nadřízených osob, působila jako zcizené pozůstatky „regálů“.

Evropská feudalita tedy vyplynula z náhlého rozkladu starších společností. Bez prudkého nárazu germánských nájedů, který přiměl ke splnutí dvě společnosti, jež se původně nacházely v různých stadiích vývoje a jejichž strukturu narušil, a který zároveň nechal vylout na povrch řadu způsobů uvažování a společenských zvyků překvapivě primitivního charakteru, by totiž byla evropská feudalita nevysvětlitelná. Definitivně se utvořila v atmosféře posledních barbarských vpádů. Jejím předpokladem bylo hluboké zpomalení společenských styků, příliš zakrnělý peněžní oběh, aby umožnil existenci placeného úřednictva, a mentalita orientovaná na hmatatelné a prostorově blízké skutečnosti. Jakmile se tyto podmínky začaly měnit, začalo odzvánět i feudální společnost.

Byla to společnost spíše nerovná než hierarchizovaná, společnost spíše nadřízených než urozených, společnost nevolníků a nikoli otroků. Kdyby v ní otroctví nehrálo tak zanedbatelnou roli, nemohly by v ní existovat skutečné feudální formy závislosti aplikované na nižší třídy. V tomto všeobecném zmatku byla role dobrodruha příliš významná, lidská paměť příliš krátká a systematickosti společenského uspořádání příliš chabá, než aby umožnila jednoznačné utvoření přísných kast.

Předpokladem feudálního systému však byla úzká podřízenost zastupu prostých lidí několika mocným. Toto zřízení převzalo od starších věků *villu* římského světa, již seniorátní, a germánskou vesnickou

občinu. Tyto způsoby exploatace člověka člověkem rozšířilo a upevnilo, a tím, že spojilo v nerozlučný svazek právo na rentu z půdy a právo vládnout, proměnilo všechny tyto prvky v panství. A to jednak ve prospěch oligarchie prelátů a mnichů, kteří měli za úkol získat přízeň nebes, a především pak ve prospěch oligarchie válečníků.

To, že mezi charakteristické rysy feudálních společností musíme zařadit takřka naprostou totožnost třídy nadřízených s třídou profesionálních válečníků, kteří bojovali způsobem, jenž se tehdy jevil jako jediný účinný, tedy jako těžkooděnci na koních, stačí prokázat i na základě velmi zběžného průzkumu. Už jsme viděli, že společnosti, kde se udržela vrstva sedláků s vojenskými povinnostmi, vazalskou strukturu a strukturu panství buď neznaly, nebo znaly jen jejich velmi nedokonalé formy: to platí například o Skandinávii nebo o královstvích asturoleónské skupiny. Příklad byzantské říše je možná ještě příznačnější, protože zdejší instituce byly poznamenány mnohem vyšším smyslem pro řízení. Od protiaristokratické reakce 7. století zde vládla, která zachovala velké správní tradice římské epochy a která se zároveň snažila řešit potřebu silné armády, vytvořila držby, zatížené vojenskými závazky vůči státu. V jistém smyslu šlo o skutečná léna, ale na rozdíl od Západu o léna pozemková, tvořená drobnými venkovskými hospodářstvími. Panovníci se od této chvíle zabývali především tím, aby tyto „žoldnéřské majetky“, ostatně stejně jako drobná vlastnictví obecně, ochránili před jejich zcizením bohatými a mocnými. Na konci 11. století však přišel okamžik, kdy říše, zaskočená hospodářskými podmínkami, které stále více narušovaly autonomii trvale zadlužených sedláků, a také oslabená vnitřními rozepřemi, přestala svobodným hospodářům zajišťovat účinnou ochranu. Tím neztratila jen cenné fiskální zdroje, ale zároveň se vydala na milost magnátům, kteří nyní jako jediní dokázali sebrat v řadách svých poddaných nezbytné vojenské oddíly.

Ve feudální společnosti byla charakteristickým mezilidským poutem vazba mezi podřízeným a nejbližším předákem. Stupínek za stupínkem spojovala takto utvořená pouta jako nekonečně se větvící řetězce ty nejprostší s těmi nejvýznamnějšími. Samotná půda se zdála být tak cenným bohatstvím jen proto, že umožňovala opatřit si odměnou za pozemky vlastní „muže“. Chceme půdu, říkali ve zkratce normanští páni, kteří odmítali dary, jež jim jejich vévoda nabízel ve špercích, zbraních a koních. A mezi sebou dodávali: „Tak si budeme moci vydržovat spoustu rytířů, zatímco vévoda už ne.“⁴⁾

Zbývalo vytvořit specifická pozemková práva, jež by byla přizpůsobena odměňování služeb a jejichž trvání by záviselo na trvání podřízeného vztahu. Řešení tohoto problému vtisklo západoevropské feudalitě jeden z jejích nejpůvodnějších rysů. Zatímco služebníci v okolí slovanských knížat získávali i nadále od svých vladařů svá dominia pouze jako dary, franskému vazalovi byla po jistém váhání udělována už jen léna, a to teoreticky pouze na dobu jeho života. V nejvyšších vrstvách, které se vyznačovaly úctyhodnou povinností vojenské služby, totiž vztahy závislosti získaly původně formu svobodně smlouvaných dohod mezi dvěma žijícími osobami, stojícími tváří v tvář. Právě nutnost takového osobního kontaktu dodávala těmto vazbám to nejlepší z jejich morální hodnoty. Čistotu tohoto závazku však záhy porušily nejrůznější prvky: dědičnost, přirozená pro společnost, kde byl rod i nadále velmi pevně semknut, dále praxe „oblenění“, kterou si vynutily hospodářské podmínky a která vedla spíše k zatížení půdy služebními povinnostmi než k zavázání člověka věrností, a konečně a především vícečetnost homagií. Loajalita oddaného byla v řadě případů stále významnou silou. Jakožto výsadní společenský tmel, který měl spojovat různé skupiny napříč celým společenským žebříčkem, předcházet rozdrobení moci a ukončit chaos, se však ukázala jednoznačně jako neúčinná.

Na tom, jak nesmírný význam se těmto vazbám přisuzoval, bylo od začátku cosi umělého. Všeobecné rozšíření těchto vztahů bylo ve feudálních dobách dědictvím umírajícího státu, státu Karlovců, který chtěl bojovat proti společenskému drobení prostřednictvím jedné z institucí, jež se z tohoto drobení zrodila. Hierarchie závislostí totiž byla sama o sobě nepochybně schopna soudržnosti státu posloužit. O tom svědčí anglonormanská monarchie. K tomu však bylo zapotřebí centrální autority, jíž by stejně jako v Anglii pomáhal ani ne tak samotný výboj, jako spíš současný výskyt nových hmotných a materiálních podmínek. V 9. století byl však rozkladný tlak příliš silný.

V prostoru západoevropské civilizace vykazuje mapa feudalitě několik rozsáhlých prázdných ploch: Skandinávský poloostrov, Frísko a Irsko. Možná je ještě důležitější konstatovat, že feudální Evropa nebyla všude feudalizována do stejné hloubky ani stejně rychle a především nikde úplně. V žádné zemi se venkovské obyvatelstvo nepodřídilo vazbám osobní a dědičné závislosti bezvýhradně. Téměř všude, i když v různých krajích v mimořádně proměnlivém počtu, existovaly i nadále větší či menší alody. Kategorie státu nikdy zcela nezanikla a tam,

kde si zachovala největší sílu, se lidé stále označovali za „svobodné“ ve starém smyslu slova, protože byli závislí jen na panovníkovi a jeho zástupcích. V Normandii, dánské Anglii a ve Španělsku se udržely skupiny sedláků-válečníků. V rámci institucí božích mírů žila vzájemná přísaha, která byla zcela opačného charakteru než přísahy podřízenosti a která se vítězně prosadila v komunách. K osudu společenských institucí nepochybně patří to, že se vždy realizují jen částečně. Nevybočovala snad v evropské ekonomice počátku 20. století stále řada podniků z tohoto jednoznačně kapitalistického schématu?

Jak by zhruba vypadala feudální mapa, o níž jsme začali před okamžikem uvažovat? Nejhusťji by byl vyšrafovan prostor mezi Loirou a Rýnem a v Burgundsku na obou březích Saóny. Ten by se v 11. století dílem normanských výbojů rozšířil náhle až do Anglie a jižní Itálie. Kolem tohoto centrálního jádra by sytost barvy ustupovala téměř rovnoměrně až k Sasku a především k Leónu a Kastilii, kde by bylo šrafování mimořádně řídké. V nejvýrazněji vyznačené zóně snadno rozpoznáme kraje, kde byl vliv karlovských reforem nejsilnější a kde mísení romanizovaných a germánských prvků, hlubší než jinde, nepochybně úplněj rozložilo strukturu obou společností a zároveň umožnilo rozvoj mimořádně starých zárodků pozemkového panství a osobní závislosti.

Řez srovnávacími dějinami

Jaké tedy byly základní prvky evropské feudalitý? Zřejmě to byla podřízenost sedláků, dále namísto obvykle neuskutečnitelného vyplácení mzdy široké užití držby, spojené se službami, což je v přesném smyslu slova léno, dále pak nadvláda třídy specializovaných válečníků, pouta poslušnosti a ochrany, která spojují člověka s člověkem a která v této válečnické třídě získávají mimořádně čistou podobu vazaloty, a konečně uprostřed všech těchto prvků a navzdory jim přežívání jiných druhů uskopení, totiž rodového a státního, z nichž to posledně jmenované mělo v průběhu druhého feudálního věku získat novou sílu. Stejně jako všechny jevy popsané onou vědou o věčné změně, kterou je historie, nesla jistě i takto charakterizovaná struktura specifické známky vlivu doby a prostředí. Ale stejně jako se vzájemně podobají klany s ženskou či mužskou filiací či některé formy hospodářských podniků, jež se vyskytují ve velmi odlišných civilizacích, je možné, že kultury odlišné od té naší prošly podobným stadiem, jaké jsme právě popsali. Pokud je to

pravda, zasloužily by si být v průběhu této fáze označovány jako feudální. Takto chápané komparativní úsilí však zjevně překračuje síly jediného člověka. Omezím se tedy na jediný příklad, který nám umožní udělat si přinejmenším představu o tom, jak by mohl vypadat takový výzkum v povolanejších rukou. Tento úkol mi usnadní vynikající studie, které už nesou punc té nejzdravější srovnávací metody.

Ve vzdálené historii Japonska tušíme existenci společnosti, tvořené pokrevně spřízněnými skupinami či skupinami, jež se za takové pokládaly. Na konci 7. století našeho letopočtu zde byl pod čínským vlivem nastolen státní režim, který usiloval podobně jako naši Karlovcí o jakýsi morální patronát nad poddanými. V 11. století konečně začíná období, jež se obvykle označuje jako feudální a jehož nástup časově splyvá, v souladu s nám již známým schématem, s určitým zpomalením hospodářské směny. I zde stejně jako v Evropě „feudalita“ předcházely dvě velmi odlišné společenské struktury a feudalita si stejně jako u nás zachovala hluboké známky vlivu obou z nich. Monarchie, jež byla, jak už jsme viděli, více oddělena od vlastní feudální stavby, protože hierarchie homagií nesahala až k osobě císaře, zde z právního hlediska zůstala teoretickým zdrojem veškeré moci. A i zde se drobení mocenských práv, které podporovaly velmi staré tradice, prezentovalo oficiálně jako série neoprávněných zásahů do pravomocí státu.

Nad vrstvu sedláků se povznesla třída profesionálních válečníků. Právě v tomto prostředí se po vzoru vztahů ozbrojeného družiníka k jeho předákoví rozvinuly vazby osobní závislosti, které tak měly zřejmě už od počátku mnohem silnější třídní charakter než evropská „podřízenost“. Tyto vazby byly stejně jako v Evropě hierarchizované. Japonská vazalita však byla mnohem víc než ta naše aktem podřízení se a mnohem méně dohodou. Byla také mnohem přísnější, protože nepřípouštěla podřízenost vůči více pánům. Jelikož bylo třeba tyto válečníky nějak živit, rozdávaly se jim držby velmi podobné našim lénům. Někdy se dokonce podobně jako v případech našich „znovuudělených“ lén udělovaly pozemky, které byly původně součástí dědictví jejich domnělého příjemce. Tito bojovníci přistupovali na obdělávání půdy samozřejmě stále méně ochotně, tedy až na několik výjimek. V Japonsku totiž až do konce feudální éry existovaly ony mimořádné případy venkovských *vavassores*. Vazalové tedy žili především z rent od svých vlastních pachtýřů. Bylo jich však příliš mnoho, zjevně mnohem víc než v Evropě, než aby zde v jejich prospěch mohla vzniknout dominia se silnými

pravomocemi nad poddanými. Dominia se prosazovala pouze v rukou magnátů a církevních institucí. A i tak byla poměrně vzácná a bez přímých hospodářských rezerv, takže připomínala spíše zárodečná panství anglosaské Anglie než panství v západoevropských krajích s rozvinutou feudální strukturou. Na této půdě, kde představovala zavlažovaná rýžová pole převažující druh pěstitelství, byly technické podmínky příliš odlišné od evropských praktik, než aby i podřízenost venkovského obyvatelstva nezískala specifické formy.

Tento nástin, jistě příliš stručný a v hodnocení odlišností mezi oběma společnostmi nedostatečně přesný, snad i přesto dovoluje vyslovit jeden jednoznačný závěr. Feudalita nebyla „událostí, k jaké ve světě došlo jen jednou“. Touto fází prošlo – i když s nevyhnutelnými a hlubokými rozdíly – vedle Evropy i Japonsko. Překonaly ji i jiné společnosti? A pokud ano, pod vlivem jakých příčin a případně jakých společných příčin? To je tajemství, které snad odhalí příští studie. Byl bych rád, kdyby tato kniha vyvolala v badatelích otázky a připravila tím cestu výzkumu, který ji v mnohém překoná.

2. POZDNÍ PROJEVY EVROPSKÉ FEUDALITY

Trvání a návraty

V polovině 13. století se evropské společnosti definitivně odvrátily od feudálního modelu. Jakožto pouhý moment trvalého vývoje, k jakému dochází ve společenství nadaném pamětí, však žádný společenský systém nezaniká náhle ani beze zbytku. Feudalita měla i své pozdní projevy.

Seniorátní systém, který feudalita ovlivnila, ji přežil, ostatně s řadou vzestupů i pádů, které zde není naším úkolem řešit. Jakmile však tento systém přestal náležet do celé sítě mocenských institucí, které s ním byly úzce propojeny, nutně začal poddanskému obyvatelstvu připadat stále méně srozumitelný, a tudíž i stále méně přijatelný. Ze všech forem závislosti bylo pro feudalismus nejcharakterističtější nevoľnictví. To se ve Francii udrželo až do revoluce, i když se hluboce proměnilo a stalo se spíše pozemkovým než osobním. Kdo si tehdy ještě vzpomněl, že mezi lidmi, podléhajícími odúmrti, byli jistě i tací, jejichž předkové se kdysi sami „darovali“ nějakému ochránci? A kdyby byla tato vzdálená vzpomínka stále živá, ulehčila by snad nějak těmto lidem toto anachronické postavení?

S výjimkou Anglie, kde následkem první revoluce v 17. století zanikly veškeré rozdíly mezi rytířskými lény a ostatními držbami, trvaly vazalské či feudální povinnosti spojené s půdou buď stejně dlouho jako seniorátní systém, jako ve Francii, nebo po dobu o něco málo kratší, jako v Prusku, kde se v 18. století přistoupilo k obecné „alodizaci“ lén. Státy, které nyní dokázaly jako jediné využít hierarchie závislostí, se této zbraně, kterou jim feudalita dala zjevně do rukou, vzdávaly jen velmi povolna. Ještě Ludvík XIV. svolal několikrát vazalskou hotovost. V případě vlády, jíž chyběli vojáci, to však byl už jen zoufalý podnik, ne-li přímo příležitost k získání finančních prostředků z pokut a poplatků za zproštění vojenské povinnosti. Od konce středověku si totiž ze všech prvků spojených s lénem zachovaly nějakou praktickou hodnotu jen sankce za neplnění lenních povinností a specifická pravidla následnictví na lenním panství. Vzhledem k tomu, že už neexistovali domácí vazalové, bylo nyní homagium všeobecně spojeno s vlastnictvím nějakého pozemku. Jeho obřadnost, jakkoli se mohla právníkům ovlivněným novověkým racionalismem jevit „zbytečnou“⁵⁾ měla pro šlechtickou třídu, přirozeně tíhnoucí k zachování etikety, i nadále značný význam. Samotný rituál, který měl kdysi tak hluboce lidský rozměr, už ale sloužil pouze ke konstatování přesunu majetku, který byl podle jednotlivých okruhů zvykového práva zdrojem více či méně výnosných pravomocí. Tyto mimořádně sporné „feudální otázky“ zaměstnávaly právní vědu a poskytovaly působivá témata hojné literatuře z pera teoretiků i praktiků práva. To, že byla tato stavba už značně zastaralá a že výnosy, jež od ní očekávali jednotliví leníci, byly vesměs poměrně nízké, ve Francii nic nedokazuje lépe než její snadné zhroucení. Zatímco zánik seniorátního systému si vyžádal značné a opakované úsilí a závažně narušil rozdělení majetků, zánik léna a vazalů se jevil jako nevyhnutelné a téměř bezvýznamné završení dlouhé agonie.

Ve společnosti, která stále trpěla mnoha konflikty, však byly i nadále cítit důsledky potřeb, jež kdysi vzešly ze starých praktik života v bojovnícké družině a později z praxe vazalů. Jedním z nejpodstatnějších důvodů, které vyvolaly vznik rytířských řádů, jež byly ve 14. a 15. století zakládány v tak hojném počtu, byla nepochybně snaha panovníků připoutat si mimořádně pevnými pouty skupinu věrných vysokého postavení. Rytíři svatomichalského řádu králi podle statut Ludvíka XI. slibovali, že mu budou „plně a upřímně oddáni“ a budou mu věrně sloužit v jeho spravedlivých válkách. Byl to ostatně stejně marný pokus

jako kdysi za Karlovců. Na nejstarším seznamu osob poctěných právem nosit pověstný řádový řetěz zaujímá třetí místo *connétable* de Saint-Pol, který svého pána tak nízce zradil.

Účinnější – a nebezpečnější – bylo zformování oddílů soukromých bojovníků za nepokojů pozdního středověku, kteří byli velice podobní „satelitním“ vazalům, na jejichž lupičství si dávno předtím stěžovali autoři merovejské éry. Příslušnost k pánovi, za něhož bojovali, často vyjadřovali nošením oděvu v jeho barvách či s jeho erbem. Tento zvyk, který Filip Smělý ve Flandrech zakázal,⁶⁾ byl zřejmě mimořádně rozšířen v Anglii posledních Plantagenetů a pak Lancasterů a Yorků. Uskupení, jež se takto utvořila kolem baronů, se zde dokonce nazývala „livreje“. Stejně jako někdejší neobleněné vazalstvo tyto formace nezahrnovaly jen neurozené dobrodruhy. Většinu oddílů tvořili nepochybně lidé z řad *gentry*. Pokud byl takový člověk souzen, jeho lord jej před tribunálem zaštiťoval svou autoritou. Tato praxe soudní „podpory“, nelegální, ale mimořádně životná, jak lze vidět z jejích opakovaných zákazů parlamentem, téměř do puntíku kopírovala starší *mithium*, které ve franské Galii poskytoval „mocný“ svému poddanému. A jelikož bylo i pro panovníky výhodné využívat těchto osobních pout v jejich nové podobě, pokusil se Richard II. rozesílat po celém království své věrné, kteří byli obdobou karlovských *vassi dominici* a kteří se dali rozpoznat podle bílého srdce na uniformě.⁷⁾

Nepodobal se snad původní vazalitě svým způsobem života mimořádně i šlechtic, který se ve Francii prvních Bourbonů stal ve snaze prorazit dvořanem některého z magnátů? S výmluvností hodnou někdejšího feudálního slovníku se zde tehdy o tom či onom člověku říkalo, že „patří“ králi či kardinálovi. Sice zde po pravdě řečeno neexistoval příslušný rituál, ale často byl nahrazován písemným slibem. Na konci středověku totiž upadající homagium nahradil tzv. „příslib přátelství“. Jen si přečteme „lístek“, který 2. června 1658 podepsal Fouquetovi jistý kapitán Deslandes. „Slibuji a přísahám panu generálnímu prokurátorovi (...) že nikdy nebudu náležet jinému člověku a že se mu odevzdávám a zavazuji nejvyšším poutem, jakého jsem schopen. A slibuji mu, že mu budu věrně sloužit proti všem bez výjimky a že budu poslouchat jen jeho rozkazy a nebudu se stýkat s lidmi, s nimiž mi zakáže se stýkat. [...] Slibuji mu, že obětuji svůj život za všechny, za něž se mu líbí, a to bez výjimky.“⁸⁾ Není to snad, jako bychom z hloubi věků slyšeli ozvěnu těch nejkrajnějších přísah oddanosti: „Tví přátelé budou mémi

přáteli, tví nepřítel mémi nepříteli.“ A to v tomto případě není vyňat dokonce ani král!

Stručně řečeno, i když pravá vazalita přežívala jen v podobě souboru prázdných obřadných gest a jednou provždy zastaralých právních institucí, duch, který jí vdechl život, se neustále rodil z jejího popela. A jistě bychom i v časově nám bližších společnostech snadno našli projevy takřka identických postojů a potřeb. V tomto případě už ale šlo jen o sporadické praktiky, jež byly charakteristické pro určité prostředí a jež stát ostatně zakázal ihned, jakmile je začaly ohrožovat. Tyto už se konečně vesměs nedokázaly spojit v nějaký dobře provázaný systém a dát specifické zabarvení celé společenské struktuře.

Válečnické poslání a představa smlouvy

Feudální éra odkázala následujícím společnostem rytířstvo přetavené ve šlechtu. Vládnoucí třídě zůstala z tohoto původu hrdost na válečnické poslání, kterou symbolizovalo právo nosit meč. Nejsilněji na tomto poslání lpěla tam, kde z něj odvozovala právo na cenné daňové úlevy. Urození nemusejí platit berni, tvrdili kolem roku 1380 dva panoši z Varennes-sur-Argonne, protože „jsou z důvodu své urozenosti nuceni nasazovat krk ve válkách“.⁹⁾ Před revolucí roku 1789 se stará šlechta stále označovala jako šlechta „meče“. Až do dnešní doby, kdy smrt za vlast zcela přestala být monopolem jediné třídy či jediného řemesla, působil houževnatý pocit jakési morální nadřazenosti, související s rolí profesionálního válečníka (což byla předpojatost jiným civilizacím, například čínské, zcela cizí), stále jako ohlas rozdělení úkolů mezi prostáčkem a rytířem z počátku feudálních časů.

Vazalské homagium bylo skutečnou smlouvou, a to smlouvou oboustrannou. Pán, který nedostal svým závazkům, o svá práva přišel. Tato představa, která byla nevyhnutelně přenesena i do politické sféry, protože nejvýznamnější královi poddaní byli zároveň i jeho vazaly, a která na tomto poli ostatně splynula s jinými, velmi starými představami, na jejichž základě se vůdci národa přísuzovala jakási mystická zodpovědnost za blaho jeho poddaných a v případě veřejného neštěstí vyměřoval příslušný trest. Tato koncepce měla mít hluboký vliv. A to tím spíše, že se ony staré proudy spojily s jiným myšlenkovým zdrojem, který se zrodil v církvi z gregoriánského odporu k nadpřirozené a posvátné královské moci. Právě autoři této ryze církevní skupiny vyjádřili jako

první a s dlouho nepřekonanou silou myšlenku smlouvy, poutající pánovníka k jeho lidu, „jako je pasáček připoutaný k pánovi, který ho zaměstnává“, jak napsal kolem roku 1080 jeden alsaský mnich. Smysl tohoto výroku vyplývá ještě jasněji z rozhořčeného zvolání jistého, jinak poměrně umírněného stoupence monarchie: „Pomazaného krále přece nelze odvolat jako nějakého vesnického přísazného!“ I tito teoretikové z řad duchovenstva však řadili mezi důvody sesazení špatného vladaře obecně uznávané právo vazala opustit špatného pána.¹⁰⁾

Z prostředí vazalů vzešel především impulz k činu, a to pod vlivem institucí, které utvářely jejich mentalitu. V tomto smyslu stála za řadou vzpour, jež na první pohled působily zcela chaoticky, jistá velice plodná myšlenka: „Králi a soudci se smí odporovat, a dokonce pomáhat jiným v boji proti němu, pokud jedná protiprávně. [...] Za těchto okolností nejde o porušení povinné věrnosti.“ Tak mluví *Saské zrcadlo*.¹¹⁾ Toto pověstné „právo na odpor“, jež existovalo v zárodečné podobě již ve štrasburských úmluvách z roku 843 a ve smlouvě uzavřené roku 856 mezi Karlem Holým a jeho magnáty, se ve 13. a 14. století ozývá v celém západním světě v řadě textů, jež sice většinou vzešly ze šlechtické reakce či z měšťanského egoismu, ale i tak měly mít obrovský dopad. Roku 1215 to byla anglická *Magna Charta*, roku 1221 uherská Zlatá bula, dále jeruzalémská sbírka zvykového práva, privilegium pro braniborskou šlechtu, roku 1287 aragonská smlouva o jednotě, brabantská listina z Cortenbergu, dauphinský statut z roku 1341 a roku 1356 prohlášení komun v Languedoku. Jistě nebylo náhodou, že zastupitelský režim v krajně aristokratické podobě anglického parlamentu, francouzských stavů (*États*), německých stavů (*Stände*) a španělských *cortézů* vznikl ve státech, které právě překonávaly feudální stadium, i když nadále zůstaly pod jeho vlivem. A náhodou ostatně nebylo ani to, že v Japonsku, kde byla vazalská podřízenost mnohem jednostrannější a kde zůstávala božská moc císaře mimo rámec homagií, z režimu, který se přitom naší feudalitě v tolika ohledech velmi podobal, nic analogického nevzešlo. V tomto důrazu kladeném na dohodu, schopnou provázat různé mocenské prvky mezi sebou, spočívá jedinečnost naší feudality. Jakkoli byl tento režim drsný ke spodním vrstvám společnosti, odkázal našim civilizacím cosi, co si stále přejeme prožívat.